

СТРУКТУРА САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

STRUCTURE OF SELF-EDUCATIONAL COMPETENCE OF PUPILS IN GENERAL SECONDARY EDUCATION

У статті розглядаються погляди науковців щодо сутності самоосвітньої компетентності й аналізуються підходи до виокремлення її складників, адже проблема формування та розвитку самоосвітньої компетентності особистості сьогодні набуває особливої актуальності. Акцентується увага на тому, що сьогодні однією з нових стратегій в освіті є орієнтація на розвиток здатності особистості вчитися впродовж життя як основи неперервного навчання в розрізі як особистого, так і соціального життя. Порушується питання нових вимог суспільства до випускників закладів загальної середньої освіти, змін у засадах сучасного освітнього процесу та нових підходів до формування й розвитку самоосвітньої компетентності школярів, яка є однією з ключових компетентностей. Підкреслюється, що впродовж багатьох століть педагоги неодноразово відзначали, що, незважаючи на важливу роль учителя, висока ефективність освітнього процесу досягається за рахунок власних зусиль учнів. Звертається увага на те, що науковці в дослідженнях вважають, що компетентність є діяльнісною характеристикою людини, тому вміння вчитися передбачає, що той, хто навчається, сам визначає мету діяльності або приймає учителя; проявляє зацікавленість навчанням, докладає вольових зусиль; усвідомлює свою діяльність і прагне її вдосконалити; має вміння й навички самоконтролю та самооцінки. На основі аналізу джерел у структурі самоосвітньої компетентності учнів виділяються ціннісно-мотиваційний, організаційно-змістовий, емоційно-вольовий і контрольно-рефлексивний складники, подається їх детальна характеристика й уточнюється функція кожного компонента в структурі самоосвітньої компетентності.

Відзначається, що перспектива подальшого наукового пошуку полягає у вивченні чинників та обґрунтуванні педагогічних умов щодо ефективного формування самоосвітньої компетентності учнів закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: компетентність, освіта, освітній процес, розвиток, самоосвіта,

самоосвітня діяльність, самоосвітня компетентність, структура компетентності.

The article examines the views of scientists about the essence of self-educational competence and analyzes approaches to the separation of its components, because the problem of formation and development of self-educational competence of the individual is of particular relevance today. Attention is drawn to the fact that one of the new strategies in education is now focusing on developing the ability of the individual to learn throughout life as the basis of lifelong learning in the context of both personal and social life. The issue of new requirements of society for graduates of secondary schools, changes in the principles of the modern educational process and new approaches to the formation and development of self-educational competence of students, which is one of the key competences, is raised. It is emphasized that over the centuries, educators of the past have repeatedly noted that, despite the important role of the teacher, the high efficiency of the educational process is achieved at the expense of students' own efforts. Attention is drawn to the fact that scholars in research believe that competence is an activity characteristic of a person, so the ability to learn implies that the learner determines the purpose of the activity or accepts the teacher; shows interest in training, makes strong-willed efforts; is aware of its activities and seeks to improve it; has self-control and self-esteem skills. Based on the analysis of sources in the structure of students' self-educational competence, values-motivational, organizational-content, emotional-volitional and control-reflexive components are distinguished, their detailed characteristics are presented and the function of each component in the structure of self-educational competence is outlined.

It is noted that the prospect of further scientific research is to study the factors and substantiation of pedagogical conditions for the effective formation of self-educational competence of students of general secondary education.

Key words: competence, education, educational process, development, self-education, self-educational activity, self-educational competence, structure of competence.

УДК 37.02

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-17-2-18>

Гайда В.Я.,

методист відділу навчальних предметів та професійного розвитку педагогів Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Щоб реалізуватися в сучасному інформаційному суспільстві, в час швидкого розвитку цифрових технологій, особистості необхідні не лише міцні фундаментальні знання, а й готовність до безперервної самоосвіти. Випускник закладів середньої освіти повинен володіти науковими знаннями, передбаченими освітніми програмами, вміннями та навичками застосовувати ці знання в практичній діяльності, ефективними прийомами, що дають змогу самостійно і швидко адаптуватися в мінливому інформаційному просторі, легко інтегруватися до соціокультурного та природного середовища [5].

Натепер однією з нових стратегій в освіті є орієнтація на розвиток здатності особистості вчитися впродовж життя як основи неперервного навчання в розрізі як особистого, так і соціального життя. Орієнтуючись на нові вимоги суспільства щодо випускників закладів середньої освіти та зміни в засадах сучасного освітнього процесу, доречно порушувати питання про формування й розвиток самоосвітньої компетентності школярів, яка є однією з ключових компетентностей, що визначають нову якість освіти. Проблема формування й розвитку самоосвітньої компетентності учнів сьогодні набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сутність поняття «компетентність» розглядали такі вчені, як Т. Воронова, С. Іванова, Г. Сухобська, Ю. Татур, А. Хуторський та ін. Самоосвітню компетентність особистості досліджували О. Айзенберг, С. Архангельський, А. Громцева, Л. Колесник, П. Підкасистий, Б. Райський, О. Фоміна, О. Ястребцева та ін. Вагомий внесок у дослідження структури самоосвітньої компетентності особистості зроблено в працях Н. Довматович [6], В. Коваленко [8], І. Мосі [10], О. Чеботарьової [14] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але питання структури й механізмів розвитку самоосвітньої компетентності учнів закладів загальної середньої освіти ще недостатньо досліджені.

Мета статті – розглянути погляди науковців щодо сутності самоосвітньої компетентності й проаналізувати підходи до виокремлення її складників, тому що проблема формування та розвитку самоосвітньої компетентності особистості сьогодні набуває особливої актуальності.

Виклад основного матеріалу. Упродовж багатьох століть педагоги минулого, визнаючи важливу роль учителя в освітньому процесі, неодноразово наголошували, що його висока ефективність досягається за рахунок власних зусиль учнів. Так, Я. Коменський у трактаті «Велика дидактика» пропонував педагогам використовувати такі форми та методи роботи, за яких «учителі менше б учили, а учні більше б училися» [9].

В. Сухомлинський уважав, що навчити дитину вчитися, дати їй уміння, з допомогою яких вона буде самостійно підійматися зі сходинки на сходинку довгого шляху пізнання, – одне з найскладніших завдань учителя [11].

Зміст і структуру компетентності аналізував А. Хуторський, який підкреслював, що загальна модель компетентності не може бути однозначною, так як компетентності, що формуються в учнів, – це багатопланові, багатоструктурні характеристики учня, які детерміновані впливом великої кількості зовнішніх і внутрішніх факторів, багато з яких важко передбачити й урахувати. Науковець загальну системну модель компетентності представив у вигляді чотирьох взаємопов'язаних компонент (теоретико-інформаційної, діяльнісно-практичної, ціннісно-цільової та дослідної) [15].

Ю. Татур дає таке означення компетентності: «Компетентність спеціаліста з вищою освітою – це проявлені ним на практиці прагнення і здатності (готовність) реалізувати свій потенціал (знання, уміння, досвід, особистісні якості тощо) для успішної творчої (продуктивної) діяльності в професійній і соціальній сферах, усвідомлюючи її соціальну значущість і особисту відповідальність за результати цієї діяльності, необхідність її постійного вдосконалення» [13, с. 9]. Ю. Татур у структурі компетент-

ності виділяє п'ять аспектів: мотиваційний, когнітивний, поведінковий, ціннісно-смысловий, емоційно-вольову регуляцію процесу й результат прояву.

Узагальнюючи погляди учених [1; 2; 7] щодо сутності самоосвітньої компетентності, враховуючи особливості освітньої діяльності учнів закладів середньої освіти, з урахуванням власного досвіду [3; 4] будемо опиратися на таке визначення сутності самоосвітньої компетентності: самоосвітня компетентність відображає емоційно-ціннісну готовність і практичну здатність учня до ефективної самоосвітньої діяльності з метою неперервного вдосконалення теоретичної бази та практичних навичок і являє собою інтегровану якість особистості учня, що визначається певним чином організованими і структурованими знаннями, самоосвітніми вміннями й навичками, чіткими мотивами освітньої діяльності, прагненням до самовдосконалення, зацікавленістю в якісній та ефективній самостійній діяльності, націленістю на здобуття освіти впродовж життя на основі ціннісних орієнтацій, що дадуть змогу успішно вирішувати питання самореалізації та саморозвитку [3].

З огляду на наведене визначення, формування самоосвітньої компетентності учнів передбачає процес формування у школярів усвідомлення необхідності саморозвитку, оволодіння вміннями та навичками організації самоосвітньої діяльності, готовності використання навичок самоосвіти відповідно до сучасних викликів інформаційного суспільства, здатності працювати з різноманітними джерелами інформації задля набуття теоретичних знань і практичних навичок в освітньому процесі.

Розуміючи важливість формування потреби в саморозвитку та психологічної готовності школярів не лише отримувати нові знання, а й удосконалювати старі на основі досвіду самоосвітньої діяльності й практично застосовувати ці знання, вміння та навички, потрібно детально проаналізувати структуру терміна «самоосвітня компетентність» для ефективної організації процесу формування самоосвітньої компетентності школярів і вирішення питань діагностики щодо рівня її сформованості.

Компетентність є «діяльнісною характеристикою людини» [10], тому має структурно відображати відповідну діяльність. Самоосвітня компетентність структурно повинна містити складники самоосвітньої діяльності.

Структура вміння вчитися передбачає, що той, хто навчається, сам визначає мету діяльності або приймає учителеву; проявляє зацікавленість навчанням, докладає вольових зусиль; усвідомлює свою діяльність і прагне її вдосконалити; має вміння й навички самоконтролю та самооцінки.

У структурі самоосвітньої компетентності В. Коваленко виокремлює такі структурні компоненти: мотиваційно-ціннісний (активність, праг-

нення, усвідомлена особистісна настанова, ціннісна орієнтація на самовдосконалення в інтелектуальній сфері); організаційний (побудова самоосвітньої діяльності, цілеспрямованість, сконцентрованість, самокерування, саморефлексія у пізнавальній діяльності); процесуальний (самокерування рухом від пізнавальної мети до результату засобами самостійно організованої пізнавальної дальності, функціональність знань, умінь і навичок, їх самостійне вдосконалення; інформаційний (здатність і готовність працювати з інформацією, інформаційними технологіями для задоволення потреб власної самоосвіти, самореалізації) [8].

На основі проведеного аналізу й узагальнення наукових досліджень Н. Довматович у структурі самоосвітньої компетентності студентів виокремлює такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, який містить цілі, потреби, ціннісні орієнтації, мотиви та характеризує ставлення студента до самоосвітньої діяльності як цінності особистісного й професійного зростання, орієнтацію на самомотивування, самооцінку, самоконтроль своєї пізнавальної діяльності, усвідомлення студентом самоосвіти як особистісно й суспільно значущої діяльності, наявність в особі певних морально-вольових якостей; когнітивно-рефлексивний, виявляється в умінні студентів свідомо контролювати результати самоосвітньої діяльності, рівень власного особистісного та професійного розвитку, морально-вольових якостей (комунікабельність, відповідальність, ініціативність, дисциплінованість, наполегливість); організаційно-діяльнісний, передбачає володіння вміннями планувати, організувати й регулювати самоосвітню діяльність, застосовувати її результати в конкретних ситуаціях природничо-наукової підготовки [6].

I. Мося в структурі самоосвітньої компетентності виокремлює такі взаємозалежні та взаємозумовлені компоненти: мотиваційно-ціннісний, практично-діяльнісний, організаційний та особистісно-рефлексивний. Зміст *мотиваційно-ціннісного компонента* передбачає наявність ціннісних орієнтацій особистості на оволодіння сучасними знаннями, пристрасного бажання виконати навчальне завдання, сформованість потреби в систематичній навчально-пізнавальній діяльності. *Практично-діяльнісний компонент* самоосвітньої компетентності передбачає добір відповідних видів і прийомів самостійної роботи, володіння учнем «уміннями навчатися». *Організаційний компонент* у структурі самоосвітньої компетентності особистості виконує організаційну функцію, цей складник передбачає раціональне планування та проектування власних дій; регламентацію часу на виконання навчальних завдань тощо. *Особистісно-рефлексивний компонент* прямо пов'язаний із пізнавальною самостійністю, вольовими та світоглядними якостями, ініціатив-

ністю, відповідальністю, науковим мисленням, натхненням особистості [10].

У працях О. Чеботарьової структура самоосвітньої компетентності студентів являє собою цілісний інтегративний механізм, що включає в себе такі компоненти:

- мотиваційно-ціннісний (виявлення сенсу самоосвітньої діяльності для свого особистісного й професійного зростання; вміння самомотивуватися, самооцінювати й самоконтролювати свою самоосвітню діяльність);
- рефлексивний (потреба в рефлексії самоосвітньої діяльності; володіння рефлексивними технологіями професійного розвитку в області самоосвітньої діяльності тощо);
- емоційно-вольовий (вміння організувати й регулювати самоосвітню діяльність, знання прийомів самостійної роботи);
- когнітивний (оволодіння самоосвітніми знаннями, вміннями та навичками; сформованість позитивної «Я-концепції»; готовність до неперервної самоосвіти протягом усього життя тощо);
- операційно-діяльнісний (вміння застосувати результати самоосвітньої діяльності в конкретних ситуаціях професійної діяльності) [14].

На основі аналізу перелічених джерел у структурі самоосвітньої компетентності учнів закладів загальної середньої освіти для подальшого дослідження виділимо такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, організаційно-змістовий, емоційно-вольовий і рефлексивно-аналітичний.

Мотиваційно-ціннісний компонент визначає усвідомлення школярами цілей навчання, глибоке розуміння цінності самоосвіти й пізнавальну спрямованість освітньої діяльності на інтелектуальний розвиток, формування потреби в систематичній і спланованій освітній діяльності, прояви ціннісних орієнтацій особистісного розвитку та внутрішньої потреби в самоосвіті. Цей складник виконує функцію стимулювання самоосвітньої діяльності учня та формування ціннісного ставлення до самоосвітнього процесу.

Організаційно-змістовий складник визначає здатність учнів планувати власну навчально-пізнавальну діяльність і керувати нею, здійснювати добір відповідних видів і прийомів самоосвітньої діяльності (пошук і відбір потрібних засобів навчання, ефективно використання сервісів і ресурсів для виконання практичних завдань). Самостійно визначати зміст і терміни виконання запланованих завдань (планувати й розробляти навчальні дослідницькі проекти, визначати послідовність і тривалість етапів дослідницької діяльності), передбачати результати самоосвітньої діяльності, вибирати ефективні шляхи досягнення цілей, вибудовувати власну самоосвітню траєкторію навчання з урахуванням особистих потреб, уподобань і здібностей, ефективно добирати форми,

методи та засоби для організації й реалізації самоосвітньої діяльності тощо. Цей складник надає набутим знанням, навичкам і вмінням діяльнісного характеру, який стає основою формування в учнів уміння самостійно приймати рішення та діяти.

Емоційно-вольовий складник характеризує пізнавальну самостійність, вольові якості, ініціативність і відповідальність учня, забезпечує вміння емоційно переживати й осмислювати ціннісні орієнтації на отримання нових знань і проявляється в здібностях до мобілізації сил для подолання труднощів, що виникають у процесі освітньої діяльності, для підтримки пізнавальної активності й позитивного емоційного фону, стимулюванні до активних дій, прояву наполегливості та витривалості.

Рефлексивно-аналітичний складник включає здатність учня здійснювати контроль і рефлексію освітньої діяльності; здійснювати самоаналіз, формувати адекватну оцінку власних досягнень під час вирішення складних завдань; порівнювати досягнуті результати з поставленими завданнями, коригувати й розробляти нові завдання. Рефлексивна діяльність вдосконалюється в освітньому процесі й дає змогу формувати навички самооцінки та корекції подальших дій відповідно до висновків самоаналізу.

Висновки. Сформованість зазначених умінь забезпечить готовність учнів обирати ефективні засоби вирішення практичних завдань та ефективного контролю самоосвітньої діяльності, критично оцінювати результати діяльності; розробляти напрями подальшого процесу особистісного саморозвитку і здійснювати якісні зміни в самоосвітній діяльності.

Перспективу подальшого наукового пошуку бачимо у вивченні критеріїв, чинників та обґрунтуванні педагогічних умов щодо ефективного формування самоосвітньої компетентності учнів закладів загальної середньої освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бухлова Н.В. Сутнісний зміст поняття «Самоосвітня компетентність». *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. 2008. № 1. С. 4.
2. Буряк В.К. Формування у школярів потреби в самоосвіті. *Рідна школа*. 2000. № 9. С. 55–57.
3. Гайда В.Я. Суть самоосвітньої компетентності учнів закладів середньої освіти. *Стратегії інновацій-*

ного розвитку природничих дисциплін: досвід, проблеми та перспективи : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 21 березня 2019 р.) / гол. ред. колеґії Н.А. Калініченко ; ЦДПУ. Кропивницький, 2019. С. 23–25.

4. Гайда В.Я. Формування дослідницької компетентності учнів в позаурочній роботі з фізики. *Наукові записки. Серія «Педагогічні науки»*. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. Вип. 168. С. 72–75.

5. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року № 1392. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p> (дата звернення: 08.09.2019).

6. Довмантович Н.Г. Самоосвітня компетентність майбутніх фахівців у педагогічній теорії. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2014. Вип. 3. С. 18–22.

7. Зимняя И.А. Ключевые компетентности – новая парадигма результата образования. *Высшее образование*. 2003. № 5. С. 34–42.

8. Коваленко Н.В. Формування самоосвітньої компетентності учнів основної школи сільської місцевості : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2009.

9. Коменский Я.А. Великая дидактика. *Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения* : в 2 т. Москва, 1982. Т. I. С. 242–476.

10. Мося І.А. Формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників : дис. ... канд. пед. наук / НАПН України, Ін-т проф.техн. освіти. Київ, 2013.

11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2001, 720 с. С. 466–467.

12. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори* : у 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 4. С. 391–626.

13. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста. *Высшее образование сегодня*. 2004. № 3. С. 20–26.

14. Чеботарева Е.С. Информационные технологии в развитии самообразовательной компетентности студентов. *Вестник Московского городского педагогического университета. Серия «Информатика и информатизация образования»*. 2009. Вып. 6 (16). С. 185–186.

15. Хуторський А.В. Освітні компетенції і методологія дидактики. URL: <http://khutorskoy.ru/be/2016/0922/index.htm> (дата звертання: 08.09.2019).